

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

**Актуальні проблеми
вітчизняної та всесвітньої
історії**

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного
університету

Випуск 28

*На пошану професора, ректора
Руслана Постоловського*

Рівне – 2016

УДК 94(477) + 94 (100)
ББК 63.3 (4Укр)
А 43

*Друкуються за рішенням Вченої Ради Рівненського державного гуманітарного університету,
протокол № 6 від 30 червня 2016 р.*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор:

Постоловський Руслан – кандидат історичних наук, професор,
член-кореспондент Міжнародної слов'янської академії наук (м. Рівне)

Заступник головного редактора:

Шелюк Людмила – кандидат історичних наук, професор (м. Рівне)

Відповідальний редактор:

Шеретюк Валерій – кандидат історичних наук, доцент (м. Рівне)

Редакційна рада:

Киридон Алла – доктор історичних наук, професор (м. Київ)

Кузіцькі Єжи – доктор хабілітований в галузі історії,
професор (м. Жешув, Республіка Польща)

Троян Сергій – доктор історичних наук, професор (м. Київ)

Фісанов Володимир – доктор історичних наук, професор (м. Чернівці)

Шугасва Людмила – доктор філософських наук, професор (м. Рівне)

Члени редколегії:

Жилюк Сергій – доктор історичних наук, професор (м. Остріг)

Лоренс Беата – доктор хабілітований в галузі історії,
професор (м. Жешув, Республіка Польща)

Соммер Ханна – доктор гуманітарних наук в галузі соціології,
професор (м. Жешув, Республіка Польща)

Степанков Валерій – доктор історичних наук, професор (м. Кам'янець-Подільський)

Стоколос Надія – доктор історичних наук, професор (м. Рівне)

Чухліб Тарас – доктор історичних наук, провідний науковий співробітник (м. Київ)

Швецова-Водка Галина – доктор історичних наук, професор (м. Рівне)

Шеретюк Руслана – доктор історичних наук, професор (м. Рівне)

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії:

Рівненський державний гуманітарний університет. Збірник наукових праць. Випуск 28. –
Рівне: О. Зень, 2016. – 487 с.

ISBN 978-617-601-159-0

*Згідно наказу Міністерства освіти і науки України «Про державну реєстрацію
періодичних видань» часопис «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії»
визнано фаховим виданням у галузі історичних наук (наказ № 820 від 11.07.2016 р.)*

Адреса редакції: 33027, м. Рівне, вул. Пластова, 31,
історико-соціологічний факультет РДГУ,
isf_rdgu@ukr.net
<http://isf.rv.ua/>

ISBN 978-617-601-159-0

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2016

26. Z archiwów sowieckich: Armia Polska w ZSSR, 1941–1942 / opr. W. Materski. – Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, 1992. – 127 s.

УДК 943.7.088

А.Слесаренко

МІЖНАРОДНА ПІДТРИМКА І ЗВ'ЯЗКИ ЗАРУБІЖНОЇ ГРОМАДСЬКОСТІ ТА ЕМІГРАНТСЬКИХ КІЛ З ДИСИДЕНТСЬКИМ РУХОМ ТА НОНКОНФОРМІСТСЬКОЮ КУЛЬТУРОЮ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ (1970-1980-ті РОКИ)

У статті автор проаналізував підтримку і зв'язки міжнародної громадськості та емігрантських кіл з дисидентським рухом та нонконформістською культурою в Чехословаччині (1970-1980-ті роки). Визначено, що у своїй діяльності чехословацькі дисиденти та незалежні митці спиралися на підтримку емігрантських кіл та міжнародної громадськості. Міжнародні зв'язки дисидентів та діячів незалежної культури, їх багатогранна діяльність на міжнародних форумах на захист миру, участь в акціях на захист прав людини значно збільшили авторитет правозахисного об'єднання Хартії-77 на батьківщині, у Чехословаччині, де репресії та переслідування правлячого комуністичного режиму «нормалізації» унеможливлювали популяризацію діяльності дисидентства та представників нонконформістської культури серед співгромадян. Зв'язки із зарубіжжям дозволили провести у Чехословаччині низку важливих культурно-мистецьких акцій.

Ключові слова: дисидентський рух, нонконформістська культура, Хартія-77, Чехословаччина.

Слесаренко А.В. Международная поддержка и связи международной общественности и эмигрантских кругов с диссидентским движением и нонконформистской культурой в Чехословакии (1970-1980-е годы).

В статье автор проанализировал поддержку и связи международной общественности и эмигрантских кругов с диссидентским движением и нонконформистской культурой в

Чехословакии (1970-1980-е годы). Определено, что у своей деятельности чехословацкие диссиденты и независимые художники пользовались поддержкой эмигрантских кругов и международной общественности. Международные связи диссидентов и деятелей независимой культуры, их многогранная деятельность на международных форумах на защиту мира, участие в акциях на защиту прав человека значительно увеличили авторитет правозащитного объединения Хартии-77 на родине, в Чехословакии, где репрессии и преследования господствующего коммунистического режима «нормализации» нейтрализовали популяризацию деятельности диссидентства и представителей неконформистской культуры среди сограждан. Связи с зарубежьем способствовали проведению в Чехословакии ряда важных культурных акций.

Ключевые слова: диссидентское движение, неконформистская культура, Хартия-77, Чехословакия.

The problem of internal and external factors of the dissident movement and nonconformist culture development in the countries of Central and Eastern Europe of 1970-1980s is one of many controversial historical topics. Some aspects of the international community support and the support of nonconformist and dissident movement emigre circles are examined in memoirs of Czech and Slovak researchers V.Prečan, K.Jechova, B.Dayova, T.Vilimek and in the works of canadian scientist H.G. Skilling. This issue though has not yet found a comprehensive coverage in historiography. Therefore, there is a need for research with the called topic.

The work of the Czechoslovak dissidents and independent artists relied on the immigrant community and international community support. In the exile the Council of free Czechoslovakia (USA) functioned since 1950 and since 1970 – the World Congress of Slovaks (Canada). Significant assistance for dissidents, human rights defenders and independent cultural and artistic initiatives was provided by the Austrian Committee for Solidarity with Charter 77 in Vienna, by the International Committee for the Protection of the Charter 77 in Paris, by the Swedish Foundation of Charter 77 and the British Educational Foundation of Jan Hus.

International relations of dissidents and independent culture figures, their multifaceted activities in international forums in defense of peace, their participation in actions to protect human rights have significantly increased the credibility of the Charter 77 at home, in Czechoslovakia, where repression and persecution by the ruling communist regime made

the popularization of dissidence and nonconformist culture activities among citizens impossible. Relations with foreign countries allowed to hold a number of important cultural events in Czechoslovakia.

Key words: *dissident movement, nonconformist culture, Charter 77, Czechoslovakia.*

Проблема співвідношення внутрішніх та зовнішніх чинників у розвитку дисидентських рухів і нонконформістської культури в державах Центрально-Східної Європи 1970-1980-х років є однією з контрверсійних історичних тем. Загалом, у науці існує два розуміння зазначеної проблеми. Прибічники першого вважають визначальними внутрішні чинники. Прибічники другого визнають домінуючим зовнішній, західний чинник. Оригінальним вбачається нами також підхід, який цю проблему інтерпретує через поняття «реципрокність», що означає взаємну залежність, коли причина і наслідок міняються місцями. Його можна трактувати і як рівність впливів за їх наслідками.

Характерно, що в документах та риторичі вищого державно-партійного керівництва ЧСРСР та в офіційних ЗМІ дисидентський рух однозначно пов'язувався з діяльністю «групи самозванців і банкрутів», фінансованих західними спецслужбами, які нібито протиставили себе суспільству (див., наприклад, [2; 3]). Окремі аспекти підтримки міжнародною громадськістю та емігрантськими колами дисидентського руху та нонконформістської культури в Чехословаччині розглядають у своїх працях-спогадах чеські та словацькі дослідники В.Пречан (Хартія-77 та міжнародний рух за мир, діяльність західнонімецького Чехословацького центру незалежної літератури, співпраця емігрантських видавництв), К.Єхова (діяльність шведського фонду Хартії-77), Я.Чарногурський (словацький контекст), Б.Дайова (діяльність британського Освітнього фонду ім. Яна Гуса), канадієць Г.Г. Скіллінг (зовнішньополітичні аспекти функціонування Хартії-77) [16; 17; 9; 6; 8; 15]. Відзначимо також працю Т.Вілімека «Солідарність наперекір кордонам. Опозиція в ЧСРСР і НДР після 1968 р.», у якій висвітлюється співпраця чехословацьких і східнонімецьких дисидентів [20]. Загалом, зазначена проблема ще не знайшла

комплексного висвітлення. Отже, є необхідність проведення дослідження названої теми.

У своїй діяльності чехословацькі дисиденти спиралися на підтримку емігрантських кіл та міжнародної громадськості. В еміграції з 1950-х років функціонувала Рада вільної Чехословаччини (США) та з 1970 р. – Світовий конгрес словаків (Канада), заснований канадським мільйонером словацького походження Ш.Романом [1, с. 260; 6, с. 210]. Обидві структури, об'єднуючи, в основному, представників політичної еміграції докомуністичної доби, надавали матеріальну і моральну підтримку чехословацьким опозиціонерам.

Відразу після виникнення правозахисного об'єднання Хартії-77, яке згуртувало всі течії дисидентського руху в Чехословаччині, було створено Австрійський комітет солідарності з Хартією-77 у Відні та Міжнародний комітет захисту Хартії-77 у Парижі у складі провідних особистостей світової культури. Останній вже у червні 1977 р. видав «Білу книгу про порушення прав людини в Чехословаччині». На кошти шведського Фонду Хартії-77, заснованого чеським фізиком-емігрантом Ф. Яноухом, у Празі 1 березня 1979 р. було створено Фонд громадської допомоги для фінансової підтримки родин політ'язнів [9, с. 71]. Значну частину коштів цей фонд отримував з Фонду Сороса. Американський фінансист, меценат, філософ угорсько-єврейського походження Дж. Сорос у своїй книзі «Сорос про Сороса: Випереджаючи зміни» зауважував: «Я підтримував дисидентів з Хартії-77 через шведський фонд з 1980 р. Усього я виділив їм біля 3 млн. доларів. Фонд був основним джерелом підтримки для них» [4, р. 150].

Хартія-77 активно співпрацювала з неурядовими міжнародними організаціями, які займалися проблемою порушення прав людини, зокрема, з Амнестійним Інтернаціоналом (Amnesti International) (Великобританія), Гельсінською наглядовою радою (Helsinki Human Rights Watch) (США). Під час візитів до Чехословаччини діячам цих організацій вдалося встановити безпосередні контакти з представниками Хартії-77. Створений у квітні 1978 р. групою найактивніших хартистів Комітет захисту незаконно переслідуваних (КЗНП), який виявляв і розголошував усі

випадки судового і поліцейського переслідування за політичними мотивами в ЧССР, у грудні 1979 р. став членом Міжнародної федерації прав людини (Франція). Заступником голови цієї організації у листопаді 1984 р. обрали активіста КЗНП, колишнього політика, учасника антифашистського руху Опору Л.Ліса [7, s. 339].

Відомі західноєвропейські політики австрійський президент Б.Крайський та В.Брандт, колишній канцлер ФРН, голова Соціалістичного Інтернаціоналу, неодноразово звертаючись до чехословацької сторони, вимагали звільнення політв'язнів. Б.Крайський оголосив, що надасть усім дисидентам, які зазнають переслідувань у Чехословаччині, політичний притулок у Австрії [12, s. 44-45]. Цією пропозицією скористався у 1982 р. З.Млинарж. Низка європейських соціал-демократичних партій, зокрема, німецька, французька, австрійська, шведська, спільно з Соціалістичним Інтернаціоналом, підтримуючи діяльність Хартії-77, вимагали припинити переслідування соціаліста Р.Баттека.

З середини 1980-х років багато західних дипломатів і політиків (навіть французький, британський, нідерландський міністри зовнішніх справ і французький президент) під час перебування у Празі зустрічалися зі спікерами Хартії [15, p. 190-191]. Деякі посольства країн Заходу підтримували тісні контакти з діячами Хартії-77, запрошували їх на зустрічі, надавали моральну підтримку. Зокрема, В.Гавела, Я.Шабату, Ї.Гаєка та В.Кадлеца щороку, починаючи з 1987 р., запрошували на традиційний червневий «Банкет на подвір'ї» у посольстві США.

Упродовж тринадцяти років свого існування до листопада 1989 р. Хартія-77 стала важливим чинником суспільно-політичного життя Європи. Її активність як складової частини загальносвітового правозахисного руху можна прослідкувати в кількох аспектах.

По-перше, це взаємодія з дисидентами інших країн радянського блоку, що набувала, попри величезні труднощі й перепони, цілком конкретних форм (побачення на кордоні, листування, семінари, акції солідарності, видання спільних документів тощо). За свідченням польських опозиціонерів, особливою увагою в їхньому середовищі користувалися праця В.Гавела «Сила безсилих» і матеріали збірника «Про свободу та

владу», що побутували у чеському самвидаві. На спільності поглядів та необхідності координації дій наголошував у 1978 р. в листі до чехословацьких і польських правозахисників радянський академік А.Сахаров. Можливість такої співпраці була ускладнена відсутністю регулярної інформації про діяльність сусідів. Певні результати були досягнуті у співпраці чехів, словаків та поляків, які зустрічалися на так званій «Дорозі дружби» в районі чехословацько-польського кордону. Реальним результатом цих зустрічей стало створення громадянської ініціативи Польсько-чехословацька солідарність. Вона сформувалася 6 липня 1987 р. після оприлюднення спільної заяви 18 чехословацьких і 16 польських активістів. Заява, звертаючи увагу на співпрацю незалежних активістів Польщі та Чехословаччини з 1978 р., наголошувала, що метою ініціативи є подальше поглиблення незалежних польсько-чехословацьких зв'язків. Польсько-чехословацьку солідарність документ характеризував як автономне об'єднання, незалежне від існуючих рухів та ініціатив. Його діяльність зосереджувалася на обміні інформацією, досвідом, незалежною культурною творчістю та координації найрізноманітніших міжнародних акцій і контактів між незалежними угрупованнями в державах радянського блоку. Координатором від чехословацької сторони виступила А.Шабатова, від польської – Й.Пініора. Найрезонанснішою акцією, підготовленою Польсько-чехословацькою солідарністю спільно з Фондом Хартії-77, став міжнародний семінар у Вроцлаві (листопад 1989 р.) на тему: «Культура Центральної Європи: між тоталітаризмом і комерціалізацією», у межах якого відбулося 12 культурно-мистецьких заходів. Чехословацьку делегацію на семінарі представляли П.Шустрова, Ф.Яноух, П.Тігрід, Ї.Пелікан, К.Шварценберг [9, s. 92]. За сприяння Польсько-чехословацької солідарності виникали і розвивалися інші ініціативи, зокрема Східноєвропейське інформаційне агентство, Польсько-угорська солідарність [11, s. 260].

Найвідомішим прикладом співпраці дисидентів Центральної та Східної Європи стало видання колективної заяви до 30-річчя подій в Угорщині (1986 р.), яку підписали чехословацькі, угорські, польські, румунські і східнонімецькі громадські

ініціативи. Підписанти документа, підтримуючи ідеї угорської революції, висловилися за розвиток процесів демократизації у регіоні [15, s. 195]. У січні 1988 р. Хартія-77 видала документ про свою солідарність з румунськими дисидентами, які зазнавали репресій з боку власного уряду.

По-друге, дії хартистів з нагоди міжнародних заходів щодо захисту прав людини та політичних свобод (надсилання документів про конкретні факти порушення прав людини, зустрічі з представниками деяких офіційних іноземних делегацій). Ситуація з дотримання прав людини у Чехословаччині неодноразово ставала предметом гострої дискусії під час засідань Комітету з прав людини ООН та зустрічей представників держав-учасниць Наради з безпеки та співробітництва в Європі. Міжнародний правозахисний рух загалом та Комітет з прав людини ООН зокрема у 1970-1980-х роках значну увагу приділяли проблемі утвердження та реалізації «права кожної людини знати свої права та діяти у відповідності з ними». Наслідком реалізації цього принципу могла стати фактична легалізація діяльності Хартії-77 і подібних структур у державах радянського блоку. У 1981 та 1982 рр. Комітет з прав людини ООН ухвалив резолюцію з цих питань, проте до подальшої розробки механізмів реалізації задекларованих прав не дійшло.

По-третє, співпраця чехословацьких дисидентів із західноєвропейським рухом прихильників миру, з активістами якого з оприлюдненням перших документів Хартії-77, присвяченій цій проблематиці – «Про мир і рух за мир» (16 листопада 1981 р.) і «Про неподільність миру» (29 березня 1982 р.), підтримувався плідний діалог [13; 14]. Так, під час всесвітньої асамблеї «За мир та життя, проти ядерної війни» (Прага, червень 1983 р.) хартисти і представники німецької, французької, британської делегацій видали спільне комюніке, в якому підкреслювалося, що права людини та мир тісно пов'язані, вони є запорукою діалогу усіх суспільних сил всередині держав і між державами [16, s. 234]. Ця думка лягла в основу філософії Хартії та пронизувала всі її документи, надіслані відповідним форумам борців за мир. Так звана «Празька відозва» хартистів на адресу Амстердамської конференції (1985 р.) містила заклики

побудови вільної єдиної та демократичної Європи на засадах гельсінського процесу, виведення іноземних військ з усіх європейських країн, об'єднання Німеччини та припинення «надвлади супердержави» у розумінні диктату СРСР у Східній Європі [12, s. 47]. «Празьку відозву» підписали тодішні речники Хартії-77 Ї.Дінстбір, Е.Кантуркова, П.Шустрова та 45 хартистів різних політичних та релігійних переконань.

Упродовж 1987-1988 рр. відбулося кілька міжнародних зустрічей з питань боротьби за мир та захисту прав людини у Варшаві, Москві, Кракові. У цих зустрічах брали участь активісти з країн Східної та Західної Європи. Чеські діячі спробували організувати подібний семінар у Празі в червні 1988 р., проте він був заборонений поліцією. Подібна доля спіткала і празький міжнародний симпозіум «Чехословаччина-88», запланований до 70-тої річниці утворення Чехословацької республіки.

Підтримка з боку емігрантських кіл та міжнародної громадськості стала значним стимулом для розвитку чехословацької незалежної культури. Емігрантські видавництва «Індекс», «Розмови», «Конфронтаце», «Аркірж», «Паблішерс-68» і журнали «Сведецтві» («Svědectví»), «Лісти» («Listy»), «Студіє» («Studie»), «Промени» («Proměny»), «Обрис» («Obrys»), «Патерностер» («Paternoster») публікували значну частину чеської і словацької літератури, яка виходила спочатку в самвидаві [17, s. 382-383]. Певна частина накладів призначалася для Чехословаччини, куди нелегально переправлялася. З середини 1980-х років на допомогу самвидаву стали також таємно постачатися копіювальні машини, відеокамери та інші технічні засоби. Багато зробив для підтримки незалежної літератури історик-емігрант В.Пречан, який займався як науковою, так і організаторською діяльністю [10, s. 242]. Його зусиллями у ФРН було створено Чехословацький документальний центр незалежної літератури.

З 1979 р. паризький Міжнародний комітет захисту Хартії-77 щорічно присуджував премію імені Яна Палаха особам чи групам у Чехословаччині за визначний вклад у розвиток незалежної літератури, мистецтва, науки, видавничої або гуманітарної діяльності. Її лауреатами ставали В.Гавел,

Л.Гейданек, М.Шімеча, Є.Кантуркова, Й.Вогризек, видавництво «Петлице», журнал «Критіцкі сборнік» («Kritický sborník»).

Становище чехословацьких інтелектуалів неодноразово обговорювалося на представницьких міжнародних форумах. XV міжнародному з'їзду істориків у Бухаресті (серпень, 1980 р.) було надано бібліографічний огляд, який містить 183 анотованих назв робіт чехословацьких істориків, що зазнали у 1970-х роках дискримінації. Здійснений В.Пречаном аналіз показав, що 150 із цих робіт були присвячені проблематиці XIX і XX століть, у тому числі понад 70 – досліджували історію після 1938 р. [18, s. 314-315]. До європейського культурного семінару НБСЄ у Будапешті (жовтень, 1985 р.) Фонд Хартії-77 спільно з Міжнародною гельсінською федерацією прав людини видав публікацію «Культура в облозі: Чехословаччина десять років після Гельсінкі» («A Besieged Culture: Czechoslovakia Ten Years after Helsinki»), що побачила світ у Великій Британії [5]. Автори цієї публікації наголошували на неможливості для чеських та словацьких діячів культури вільно писати, творити в умовах комуністичного режиму внаслідок переслідувань та утисків влади. Будапештський семінар проходив на двох рівнях. З ініціативи угорських дисидентів на рівні неурядових представників відбувся «контрсеінар», присвячений проблемі утисків культури в державах радянського блоку, в роботі якого взяли участь чехословацькі емігранти І.Груша, Ф.Яноух, П.Когоут.

Істотну допомогу незалежним культурно-мистецьким ініціативам надавали шведський Фонд Хартії-77 і британський Освітній фонд Яна Гуса. Спонсоруючись кількома приватними фондами, вони виділяли кошти на стипендії авторам наукових досліджень, закупівлю технічного обладнання, присуджували премії, сприяли виданню на Заході низки чеських і словацьких книг [9, s. 73-74; 8, s. 77-78].

Зв'язки із зарубіжними музикантами з руху «Рок в опозиції» і британською незалежною студією грампласту «Rough Trade» дозволили провести у Чехословаччині концерти кількох британських і австралійських груп, які проїжджали через територію країни з ФРН до Австрії («Laughing Clowns», «Go-Betweens», «Art Zoyd», «This Heat» та ін.).

Підсумовуючи, зауважимо, що підтримка та зв'язки міжнародної громадськості і емігрантських кіл з дисидентським рухом та нонконформістською культурою в Чехословаччині 1970-1980-х років мали вагоме значення для їхнього розвитку. Об'єктивно їх зовнішній авторитет і вплив були більш значними, ніж внутрішній. Міжнародні зв'язки дисидентів та діячів незалежної культури, їх багатогранна діяльність на міжнародних форумах на захист миру, участь в акціях на захист прав людини значно збільшили авторитет правозахисного об'єднання Хартії-77 на батьківщині, де репресії та переслідування правлячого комуністичного режиму «нормалізації» унеможливлювали популяризацію діяльності дисидентства та представників нонконформістської культури серед співгромадян.

Джерела та література

1. История южных и западных славян. В 2-х т. – Т. 2. Новейшее время / Под ред. Г.Ф. Матвеева, З.С. Ненашевой. – М.: МГУ, 1998. – 272 с.
2. Мамулова М. Подрывная деятельность центров по «исследованию коммунизма» и реакционных эмигрантских кругов против ЧССР в 60-80-е годы / М.Мамулова: Автореф. дис... канд. ист. наук (07.00.03) / АОН при ЦК КПСС. Кафедра ист. СССР. – М., 1989. – 22 с.
3. Матоуш М. Фронт без перемирия. Чехословакия в борьбе против идеологической диверсии [Пер. с чеш] / М.Матоуш. – М.: Политиздат, 1977. – 263 с.
4. Сорос Дж. Сорос о Соросе. Опережая перемены: Пер с англ. / Дж. Сорос. – М.: ИНФА, 1996. – 336 с.
5. A Besieged Culture: Czechoslovakia Ten Years after Helsinki / Ed. by A.Heneka, F.Janouch, V.Prečan, J.Vladislav. – Stockholm – Wien: The Charta 77 Foundation-International Helsinki Federation for Human Rights, 1985. – 300 p.
6. Čarnogurský J. Disent na Slovensku / J.Čarnogurský // Za svobodu a demokracii I. Odpor proti komunisticke moci. Sbornik. Uspořadali J.Cuhra, V.Veber. – Praha: Karolinum, 1999. – S. 209-217.
7. Dopis Charty 77 Výboru na obranu nespavedlivě stihaných (22. dubna 1988) // Charta 77. 1977-1989. Od morální k demokratické

- revoluci. Dokumentace. Uspořádal V.Prečan. – Scheinfeld – Schwarzenberg – Bratislava: Československe středisko nezavisle literatury – Archa, 1990. – S. 339.
8. Dayova B. Sametovi filozofové: Podzemni univerzita v Československu a role Vzdelavaci nadace Jana Husa v letech 1979-1989 / B.Dayova. – Brno: Doplněk, 1999. – 288 s.
 9. Jechová K. Kronika švedskych let / K.Jechová // Nadace Charty 77 (Dvacet let). – Brno: Atlantis, 1998. – S. 57-100.
 10. Hanzal J. Cesty česke historiografie 1945-1989 / J.Hanzal. – Praha: Karolinum, 1999. – 272 s.
 11. Hnutí za občanskou svobodu 1988-1989. Sbornik dokumentů / Ed. R.Hlušíčková, B. Cisařovska / Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. – Praha: Maxdorf, 1994. – 281 s.
 12. Husak P. Česka cesta ke svobodě. Dil. I. Revoluce či co? / P.Husak. – Praha: Volvox Globator, 1999. – 168 s.
 13. O miru a mirovem hnutí (16. listopadu 1981) // Charta 77. 1977-1989. Od moralni k demokraticke revoluci. Documentace. Uspořádal V. Prečan. – Scheinfeld – Schwarzenberg – Bratislava: Československe středisko nezavisle literatury – Archa, 1990. – S. 234-235.
 14. O nedělitelnosti miru (29. března 1982) // Charta 77. 1977-1989. Od moralni k demokraticke revoluci. Documentace. Uspořádal V.Prečan. – Scheinfeld – Schwarzenberg – Bratislava: Československe středisko nezavisle literatury – Archa, 1990. – S. 236-237.
 15. Skilling H. G. Charta 77 – pohled ze zahraničí / H.G. Skilling // Charta 77. 1977-1989. Od moralni k demokraticke revoluci. Dokumentace. Uspořádal V.Prečan. – Scheinfeld – Schwarzenberg – Bratislava: Československe středisko nezavisle literatury – Archa, 1990. – S. 184-198.
 16. Prečan V. Charta 77, její vztah k otázkám miru a války a k soudobým myrovým hnutím / V.Prečan // Prečan V. V kradenem čase. Vyběr ze studii, článků a úvah z let 1973-1993. Uspořádal M.Drapala / Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. – Brno: Doplněk, 1994. – S. 223-243.
 17. Prečan V. Ke spolupraci dvou postsrpnovych exilovych nakladatelstvi. Korespondence z let 1971-1987 s dodatky z roku 1996 // Ročenka Československeho dokumentačního střediska. – 2003. – S. 53-120.

18. Prečan V. Nezávisla literatura a samizdat v Československu 70. a 80. let / V.Prečan // Prečan V. V kradenem čase. Vyběr ze studii, článku a úvah z let 1973-1993 Uspořádal M. Drápala / Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. – Brno: Doplněk, 1994. – S. 373-391.
19. Prečan V. Nezávisle dějepisectví v Československu 1969-1980 / V. Prečan // Prečan V. V kradenem čase. Vyběr ze studii, článku a úvah z let 1973-1993. Uspořádal M.Drapala / Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. – Brno: Doplněk, 1994. – S. 302-319.
20. Vilimek T. Solidarita napříč hranicemi. Opozice v ČSSR a NDR po roce 1968. – Praha: Vyšehrad-Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2010. – 383 s.

УДК 323.3

М.Гон

ОКАЗИАЛЬНИЙ І КОНВЕНЦІОНАЛЬНИЙ НАТОВПИ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ

У статті досліджено участь натовпу в суспільно-політичних процесах другої половини 1980-х – першій половині 1990-х рр. у СРСР та на пострадянському просторі. Автор поділяє натовп за критерієм організації, з'ясовує детермінанти тогочасної політичної мобілізації громадян, а також латентний парадокс масової політичної участі, який породжував «ритуали одностайності».

Ключові слова: натовп, маса, пострадянський простір, демократичний транзит, громадськість.

В статье исследовано участие толпы в общественно-политических процессах второй половины 1980-х – первой половины 1990-х гг. в СРСР и на постсоветском пространстве. Автор предлагает делить толпу по критерию организации, определяет детерминанты политической мобилизации граждан того времени, а также латентный парадокс массового политического участия, который порождал «ритуалы единодушия».

Ключевые слова: толпа, масса, постсоветское пространство, демократический транзит, общественность.

The article deals with the role of the crowd in socio-political processes of the second half of 1980-th – first half 1990-th years in USSR

З М І С Т

Смолій В.
НА ПОШАНУ РУСЛАНА ПОСТОЛОВСЬКОГО
(З НАГОДИ 65-РІЧЧЯ)3

Савчук П.
НАУКОВА ШКОЛА ПРОФЕСОРА ПОСТОЛОВСЬКОГО:
НОВЕ БАЧЕННЯ6

РОЗДІЛ 1 ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Шугаєва Л.
НАРОДНЕ БОГОСЛОВ'Я В КОНТЕКСТІ
РЕЛІГІЙНИХ ПРАКТИК ДУХОВНОГО
МІСТИЧНОГО ХРИСТІЯНСТВА В УКРАЇНІ19

Прищеп О.
ГІМНАЗІЇ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В
ОСВОЄННІ МІСЬКОГО КУЛЬТУРНОГО ДОВКІЛЛЯ
(ДРУГА ТРЕТИНА ХІХ СТ.)27

Ткачук В.
ФОРМУВАННЯ КОЛЕКЦІЙ ДАВНІХ УКРАЇНСЬКИХ
АНТИМІНСІВ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.41

Доброчинська В.
ТЕРНИСТИЙ ШЛЯХ
РОМАНА МОГИЛЬНИЦЬКОГО (1902-1973 РР.):
МАЛОВІДОМІ ФАКТИ З ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНОСТІ60

Пальчевський Р.
УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІСТИЧНИЙ МОЛОДІЖНИЙ
РУХ В ЗАКАРПАТТІ (1918-1939 РР.)68

Карпухіна Т. УКРАЇНА В ПЛАНАХ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ НА ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	80
Півоварчук В. ВПЛИВ РАДЯНІЗАЦІЇ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ НА ЖИТТЄВИЙ РІВЕНЬ НАСЕЛЕННЯ (1939-1940 РР.)	97
Старжець В. ПРОПАГАНДИСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО ПІДПІЛЛЯ СЕРЕД ВЧИТЕЛЬСТВА ТА ШКІЛЬНОЇ МОЛОДІ (1944-1953 РР.) ...	109
Дубей В. ФОРМУВАННЯ ДОГОВІРНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ ТА ЄС У ЦАРИНІ МІЖНАРОДНИХ АВТОМОБІЛЬНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ	120
Шамсутдинова-Лебедюк Т. МІЖКОНФЕСІЙНИЙ ДІАЛОГ ПРАВОСЛАВ'Я ТА ІСЛАМУ В УКРАЇНІ	132
Юзик В. ДАКТИЛОСКОПІЯ –ЦЕ ТОЧНА НАУКА, ЯКА НІКОЛИ НЕ ПОМИЛЯЄТЬСЯ	140
Bulyga I. NON-CONFESSIONAL RELIGIOSITY IN THE CONTEXT OF RELIGIOUS DEVELOPMENT OF VOLYN REGION	148
Кундеус О. ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ	159
Любарець А. ВІДЗНАЧЕННЯ 9 ТРАВНЯ ЯК ДЗЕРКАЛО УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ (2005-2015)	176

РОЗДІЛ 2

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ І МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

- Гуменний В.
ОФІЦІЙНА ПРОПАГАНДА І СХІДНА ПОЛІТИКА
РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ I СТ. Н.Е.
(ЗА НУМІЗМАТИЧНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ)190
- Жилюк С.
ВСЕЛЕНСЬКІ ПРАВОСЛАВНІ СОБОРИ:
СЕРЕДНЬОВІЧНА ЦЕРКОВНА ПОЛІТИКА
ТА ЇЇ ВІДЛУННЯ У XX СТ.202
- Десятничук І.
РЕВОЛЮЦІЯ 1848 Р. В АВСТРІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ:
ПОЧАТОК НАЦІОНАЛЬНОГО ЧЕСЬКО-НІМЕЦЬКОГО
КОНФЛІКТУ214
- Івчик Н.
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В ПІВДЕННО-
ЗАХІДНОМУ КРАЮ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ДРУГОЇ
ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.: УКРАЇНСЬКИЙ РАКУРС228
- Валюх Л.
РЕАКЦІЯ БРИТАНСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ
НА ПОЧАТОК НІМЕЦЬКОЇ КОЛОНІАЛЬНОЇ
ЕКСПАНСІЇ В АФРИЦІ (1884-1888 РР.)243
- Давидюк Р.
УКРАЇНСЬКА ПОЛІТИЧНА ЕМІГРАЦІЯ В ПОЛЬЩІ:
ПРОБЛЕМИ СТАТУСУ ТА ЧИСЕЛЬНОСТІ254
- Савчук Г.
(НЕ)ФОРМАЛІЗОВАНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА Т.Г. МАСАРИКА266
- Синяк С.
КОМЕНДАНТСЬКИЙ, ІНСТРУКТОРСЬКИЙ ТА
ТРЕНЕРСЬКИЙ СКЛАД ПОЛЬСЬКИХ

ПАРАМІЛІТАРНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ВОЛИНІ
1921-1939 РР.275

Пилипович Т.
УКРАЇНЦІ У СКЛАДІ АРМІЇ ГЕНЕРАЛА АНДЕРСА
В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ:
ШЛЯХИ ПОЯВИ ТА УЧАСТЬ У БОЙОВИХ ДІЯХ292

Слесаренко А.
МІЖНАРОДНА ПІДТРИМКА І ЗВ'ЯЗКИ
ЗАРУБІЖНОЇ ГРОМАДСЬКОСТІ ТА ЕМІГРАНТСЬКИХ
КІЛ З ДИСИДЕНТСЬКИМ РУХОМ ТА
НОНКОНФОРМІСТСЬКОЮ КУЛЬТУРОЮ В
ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ (1970-1980-ТІ РОКИ)306

Гон М.
ОКАЗІАЛЬНИЙ І КОНВЕНЦІОНАЛЬНИЙ НАТОВПИ У
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ317

Martynchuk I.
THE SLOVAK REPUBLIC AND NATO:
THE POLITICAL INCOMPATIBILITY OF 1993-1997329

Опанасюк Т.
ОСОБЛИВОСТІ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ ТА
РЕЗУЛЬТАТИ ДРУГОГО ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО
ЦИКЛУ В РОСІЇ (1999-2000 РР.)340

Michno J., Sommer H., Sommer H.
MŁODZIEŻ A BEZPIECZEŃSTWO SPOŁECZNE
W OKRESIE RÓŻNEJ NOWOCZESNOŚCI353

РОЗДІЛ 3

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС

Прищепя Б.
ДОСЛІДЖЕННЯ ПЛАНУВАННЯ ФОРТИФІКАЦІЙНИХ
СПОРУД ОСТРОЗЬКОГО ЗАМКУ XVI-XVII СТ.366

Басюк К.
ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ
ХРИСТИЯНСЬКИХ МОНАСТИРІВ НА ВОЛИНІ В
1939-1964 РОКАХ380

Березняк В.
ПОСИЛЕННЯ КОНСЕРВАТИВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ У
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ РІВНЕНЩИНИ В
ПЕРІОД «ЗАСТОЮ»: РЕЛІГІЙНИЙ АСПЕКТ392

РОЗДІЛ 4

ПРОБЛЕМИ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ТА ІСТОРИОГРАФІЇ

Плюта Н.
ПОЛІТИЧНА БОРОТЬБА У ФРАНЦІЇ З ПИТАНЬ
КОЛОНІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В АФРИЦІ КІНЕЦЬ ХІХ –
ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД
ПРОБЛЕМИ ЗАРУБІЖНИМИ ІСТОРИКАМИ404

Михальчук Р.
ГОЛОКОСТ НА РІВНЕНЩИНІ:
ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ422

Данильчук В.
ОСТАРБАЙТЕРИ З УКРАЇНИ:
ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД ПРОБЛЕМ
ВИВЕЗЕННЯ ТА РЕПАТРІАЦІЇ439

Філіпчук І.
ФОРМУВАННЯ ІДЕЙ «ПРАЗЬКОЇ ВЕСНИ»:
ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ458

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ478

ЗМІСТ481

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

Випуск 28

Відповідальність за достовірність і точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних імен та інших відомостей несуть автори опублікованих матеріалів та їх наукові керівники. Думки авторів статей з позицією редколегії можуть не співпадати.

Відповідальний за підготовку збірника до видання – **Валерій Шеретюк**

Комп'ютерна верстка – **Л.Федорук, В.Самсонюк**
Обкладинка – **Г.Волохов**

Підписано до друку 1.07.2016 р. Папір офсетний.
Гарнітура «Times New Roman».
Наклад 300. Обліково-видавничих аркушів 24,6.

Видавець О. Зень вул. Кн. Романа, 9/24, м. Рівне, 33022
0-362-24-45-09; 068-0250674
olegzen@ukr.net

Віддруковано засобами різнографічного друку
ПП Самборський І.О.
вул. Княгині Ольги, 8, м. Рівне, 33028

A43

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії :
Рівненський державний гуманітарний університет. Збірник наукових
праць. Випуск 28. – Рівне : О. Зень, 2016. – 487 с.

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2016
УДК 94(477) + 94 (100)
ББК 63.3 (4Укр)